

DOSYA | RÖPORTAJ

YENİ NESİL MEHDİ'Yİ BEKLEMİYOR...

RÖPORTAJ ::
LACİVERT YAZI İŞLERİ :: PROF. DR. ALİ KÖSE

PROF. DR. ALİ KÖSE KİMDİR?

1963 doğumlu Ali Köse, 1981'de Antalya İmam-Hatip Lisesi'ni, 1985'te Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, doktorasını ise 1994'te Londra Üniversitesi King's College'da tamamladı. 1998'de doçent, 2004'de ise profesör unvanına hak kazandı. Akademik hayatında Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi alanlarında araştırmalara imza attı. Neden İslam'ı Seçiyorlar, Freud ve Din, Deprem ve Din, Milenyum Tarikatları, Sekülerizm Sorgulanıyor, Laik Ama Kutsal, Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi, Avrupa ve İslam, Üç Yusuf Bir İslam, Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları, Enteller Aleykümselam Der mi, Din Psikolojisi, Kutsalın Dönüşü başlıca eserleri arasındadır. Kariyerini hâlen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı öğretim üyesi olarak sürdürmektedir.

Din, maneviyat, muhâfazakârılık gibi konularda tartışmalar bitmeyecek gibi görünüyor. Maneviyatçı-muhafazakâr atmosfer genişliyor gibi görünse de kimilerine göre bu manzara yanıltıcı ve gerçekte dinî alanın kendisi de bir sekülerleşme-dünyevileşme cenderesine sıkışmış durumda. Başta ülkemiz olmak üzere bu hareketliliğin ne anlama geldiği, göze batan dinsel manzarasının aslında neler getirip neler götürdüğü, nasıl bir değişim ve dönüşüm getirdiği ve yeni nesillerin değişen din algısı gibi pek çok konuyu bir din psikoloğu olan Ali Köse ile masaya yatıralım istedik. Tartışma gündeminde yerini hiç kaybetmeyen bu meseleleri ve perde arkasındaki gerçeği Ali Köse, Lacivert için tahlil etti.

Son yıllarda dünya genelinde dinî ya da manevî hareketlerin öne çıktığını gördük. Ancak bu durumu dinlerin dünyevileşme tehlikesi altında okuyanlar da var. Sizce durum nedir?

Bir dinî grubun dünyaya karşı üç türlü tavrı olabilir. 1. Dünyayı reddeder. 2. Dünyayı tasdik eder. 3. Dünya ile uzlaşır. Modern dönemde dünyayı reddeden dinî grup pek kalmadı; kaldıysa da kıyıda köşede. Aslında asıl cemaat, tarikat onlar. Bunları belki Uzak Doğu'da, Anadolu'nun, Afrika'nın bir kasabasında gör-

mek mümkün... Ama artık onlar da küreselleşmeden etkileniyorlar. Sosyolog Peter Berger Uzak Doğu'da bir Zen manastırında internet olduğunu görünce çok şaşırıldığını yazmıştı bir makalesinde. Dünyayı tümüyle tasdik eden gruplar Batı dünyasında fazlaca var, ama İslam dünyasında pek rastladığımız bir olgu değil. Belki yeni yeni böyle gruplar ortaya çıkacak. Görünen o ki, dinî grupların ya da genel din alanının ekseriyeti dünya ile uzlaşıyor. Bu uzlaşma aslında bir zorunluluktan kaynaklanıyor. Çünkü din cenahı dünyevileşmeye her geçen gün

biraz daha boyun eğiyor. Modern olgulara karşı koparılan vaveyalar, haykırırlar aslında bu boyun eğişin hırçın dışa vurumu. Zaten bunun tersi bir gelişme mümkün değil. Çünkü insan edimlerinin tüm kurguları, tüm icatları din dışı alandan geliyor. Din bu yeniliklere olsa olsa şeklen eklemle nebiliyor. Yani resim din dışının üretimi, din ancak eline verilen bu resmi boyayabiliyor.

Bu durum İslami kurumlar için de geçerli mi? Neticede sağlam bir gelenek söz konusu, bu bir direnç kalesi olamaz mı?

DOSYA

ARTIK İNSANLAR KURUMSAL DİNDEN UZAKLAŞIYOR

Benim bu konuda örneklen-dirdiğim üç alan var. İslami bankacılık, İslami moda, yeşil pop... Hepsi de hayatın içinde alanlar. İlk kelimeleri dine, ikinci kelimeleri modern dünyaya ait. Ama din bunları kendi formuna dönüştüren, resmi kendine göre boyayan bir şekil oluşturmuş. Aslında bu kaçınılmaz bir gidişat. Bu gidişatı reddedenlerin uzun vadede kaybetmesi mukadder... Dinin modern dünya ile ilişkisini son dönem Osmanlı uleması “dinli hayat, hayatlı din” diye formüleştirmiş. Ahmet Hamdi Tanpınar bunu “değişerek devam etmek, devam ederek değişmek” şeklinde ifade etmiş. Burada Jaroslav Pelikan’ın ‘gelenek’ ile ‘gelenekçilik’ ayırımını hatırlamak gerekir: “Gelenek ölmüşlerin yaşayan ruhudur; gelenekçilik ise yaşayanların ölmüş ruhudur.” Ben geleneği savunan birisiyim. Ama kutsallaştırılmış geleneğin boyunduruğuna razı değilim.

Ülkemizdeki din/maneviyat alanının gidişatı da bu durumdan ciddi şekilde etkileniyor sanırım. Bizdeki gidişatı nasıl tasvir edersiniz?

Türkiye “çağdaşlıkla muhafazakarlığı, modernlikle dindarlığı” buluşturan bir yolu tercih etmiş gözüküyor. Ancak son yıllarda dine önem veren, dini daha görünür kılmak isteyen iyi niyetli iktidarın oluşturduğu din atmosferinin cezbesine kapılarak İslam’a Hıristiyanlığın Orta Çağ’ını yaşatmak isteyen bir kitle türedi. Belki önceden de varlardı, ama şimdilerde kendilerini iyice hissettirmeye başladılar. Bunlar sanki din insanoğluna dünyayı zehir etmek için varmış gibi vaaz u nasihat-te bulunuyorlar. Din sanki bu çağa ait bir olgu olamazmış gibi söylemler üretiyorlar. Bilim ve akıl kelimelerinden hiç hazzetmiyorlar. İslam’ı bir getto dinine

GEREK HAYAT İLİMLERİNDEN GEREKSE TABİAT BİLİMLERİNDEN AYIRDIĞIMIZ BİR DİN TASAVVURU VAR ZİHNİMİZDE. BUNUN ADINI BELKİ ‘BÜYÜK KOPUŞ’ KOYABİLİRİZ. SEKÜLERLEŞME İDEOLOJİSİNİN İSTEDİĞİ DE BU KOPUŞ İDİ ZATEN... BİZ DE BUNA RIZA GÖSTERDİK.

dönüştürmek istiyorlar. İşte tam da bu noktada farkında olmadan sekülerleşmeye hizmet ediyorlar. Dini korumaya çalışırken aslında onu sekülerleşmenin kucağına atıyorlar. Dine üstten bakarak “sen bu dünyaya ait olamazsın, dünyevi bir hükmün yok, sen sadece uhrevi olanla ilgilen, gerisine karışma” diyen modernitenin değerlerine su taşıyorlar. Dahası, Türkiye İslam’ını radikalleştirmenin, ülkeyi Ortadoğuluşturmanın, Türk aklını Araplaştırmanın peşindeler. Dini, geçmişin dehlizlerine hapsedip anıt mezarını dikmek istiyorlar. Tabii bunu yaparken de mensuplarına akıllarını kiraya vermelerini, iradelerini teslim etmelerini şart koşuyorlar.

Dinî geleneğimize karşı olumsuz bir bakışın ve dünyevileşme eleştirilerinin yükselişinde bunun zahirdeki temsilcilerinin ve tebliğcilerinin de hataları yok değil sanırım.

Cemaatlere ve tarikatlara bakarak sekülerleşme ile ilgili radikal bir projeksiyonda bulunmak, gelecek hakkında fikir yürütmek güç gözüküyor. Çünkü önemli bir kısmı geleneksel formattan uzaklar. 11’inci yüzyıl sufilerinden Hücvirî, “Hz. Peygamber zamanında tasavvufun kendi var adı yoktu, şimdi adı var kendi yok” demişti. Demek ki bugünkü problemler bin yıl önce de varmış. Birçoğu geleneğin kendilerine yüklediği misyonu umursamıyor; maneviyattan çok, başka olgularla anılıyorlar. El uzatmaktan, gönül almaktan, birleştirmekten çok; el almak, nüfuz kazanmak, ötekileştirmek peşindeler. Olmaları gereken yerden çok, olmamaları gereken yerdeler. Kalp ve gönül hikâyeleri onlar için de nostalji malzemesi artık. Sekülerleşen dünyanın ana yörgelerinde hep varlar. O yörgelerdeki tüm araçları, tüm imkânları sonuna kadar kulla-

“DİN MARKE-Tİ” DENİLEN BİR PAZAR OLUŞTU VE BU PAZARDA KENDİLERİNİ DİNİN SAHİ-Bİ OLARAK GÖRENLER DİNE META MUAMELESİ YAPTILAR. BU DA DİNİN RU-HANİYETİNE, KUTSİYETİNE, MANEVİYATINA HALEL GETİRDİ. DİN ALELADE BİR ORTA MALINA DÖNÜŞTÜ.

nıyorlar, ama sürekli olarak sekülerleşme, modernleşme karşıtı retorikler serdediyorlar. Vaazları zühd anlatılarından, dünya nimetlerine kerahet vurgusundan geçilmiyor, ama piyasadaki temsilcilerinin çoğu tersi bir görüntü sergiliyor. Temsil edemedikleri bir dinin tebliğciliğine soyunuyorlar. Umrede bile kavga eden cemaat fraksiyonlarının görüntüleri internete düşünce şaşırıp kalıyorsunuz. Büyük kitle bunlardan azade... Onlar saygıya layık. Ama görünür olan, öne çıkan, popüler olan ve dolayısıyla temsili gerçekleştirenler bunlar. Kitlelerin algısı da bunlar üzerinden oluşuyor. Bugün irili ufaklı cemaatlerin en çok kullandıkları kelime Ehl-i Sünnet kavramı. Ehl-i Sünnet, çoğumuzu kapsayan bir şemsiye kavram. Ama önemli bir kısmı bunu tekerir-selefi karakterlerini gizlemek için kullanıyor. Onlar için Ehl-i Sünnet, şeyhlik düzeyine dokunmamanın, cemaat sistemini sorgulamamanın adı. En iyi yaptıkları şey muhaliflerini dinsizlikle suçlamak... Kendilerine yönelik sıradan bir eleştiriyi bile dinsizlik olarak niteliyorlar. Bu, ticaret bakanının icraatlarını eleştirenleri ticarete karşı olmakla itham etmek gibi bir şey... Ateşli mensuplar kendilerini engizisyon yargıç gibi görüyor. Hâlbuki bilmiyorlar, imanı ancak onu göğsünde taşıyan kişi takdir edebilir.

Peki, cemaat ve tarikatlar söylenildiği gibi bir etkinliğe sahipler mi?

Ben dini dipsiz kuyuya benzetiyorum. Bizimkiler illâ ki kuyunun dibine inmek istiyorlar. Hâlbuki bizim kuyu ile ilişkimiz bakracımızı getirip kuyuya sallamak, ihtiyacımız kadar suyu alıp kenara çekilmek ve bir sonrakine sırayı vermek şeklinde olmalıdır. Ama bizimkiler kuyunun başından hiç ayrılmıyor, başka bakraçlara yol vermiyorlar. Hâlbuki kuyu hep-

mizin ve dipsiz... Ama bizimkiler kuyunun dipsiz olduğunun farkında değiller. Bu nedenle dibini bulamadıkça hırçınlaşıyorlar. Herkesi de “tırstırıyorlar”. Akılselikle hareket eden birçok akil kişi de bu “tırstırmadan” nasibini almış, kenara çekilmiş, sessizliğe bürünmüş vaziyette. Türkiye artık bir cemaatler cenneti. Bence altın devirlerini yaşıyorlar. Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere en güçlü oldukları dönemler. Hiçbir dönemde bu kadar cesur olmamışlardı. Öyle ki, canları sıkıldığı zaman, iktidarın bütün iyi niyetine rağmen ona bile pervasızca sopa gösteriyorlar. Ötekilere karşı “bizim arkamızda iktidar var” diyorlar, iktidara karşı da “bizim arkamızda Allah var” diyorlar. ‘Dini bütün’ insanların hassas oldukları konularda söylem üretmek topladıkları taraftarları radikalleştirmek istiyorlar. Bu tam da Batılı mahfillerin İslam dünyasında görmek istediği tablo... Unutmayalım, Batılılar radikal İslam’a bayılırlar.

Son dönemlerde getirilen eleştirilere bakarak din hakkında nasıl bir algının hâkim olduğunu düşünüyorsunuz?

Modern dönemin yükselen değeri şüphesiz ekonomik liberalleşme oldu. Varlığın tüm alanlarını metalaştıran bir görüş hâkim oldu dünyaya. Din de bundan nasibini aldı. “Din marketi” denilen bir pazar oluştu ve bu pazarda kendilerini dinin sahibi olarak görenler dine meta muamelesi yaptılar. Din gönül-den çıkan bir şeyden, tıpkı diğer metalar gibi elden çıkan bir şeye dönüştü. Bu da dinin ruhaniyetine, kutsiyetine, maneviyatına hâlel getirdi. Din alelade bir orta malına dönüştü. Aslında bu belki tüm çağların problemiydi... el-Kindi, daha 9. yüzyılda demişti “Bir şeyin ticaretini yapan onu satar. Sattığı ise artık kendisinin

DOSYA

Ali Köse

ÖNÜMÜZDEKİ YÜZYILLARDA İNSANOĞLU ARTIK ESKİ İNSANOĞLU OLMAYACAK. 21. YÜZYILDA, HATTA SON BİRKAÇ YILDA BİYOGENETİK ALANINDA OLUP BİTENLER İNSANOĞLUNUN BEDENSEL, DOLAYISIYLA RUHSAL YAPISININ DEĞİŞECEĞİNE İŞARET EDİYOR.

FOTOĞRAF :: ŞEREF YILMAZ

İMANI ANCAK ONU GÖĞSÜNDE TAŞIYAN KİŞİ TAKDİR EDEBİLİR

değildir; din tüccarlığı yapan kişi de dinini kaybetmiştir” diye er-Risale fi Felsefeti'l-ûlâ isimli eserinde. Bu belki yüzyılların sorunu, ama yaygınlığı bu yüzyılın sorunu... Artık dualarımız bir yakarış, bir yalvarış türü olmaktan ziyade, Tanrı'ya talimatlar yağdıran formlara bürünmeye başladı. Camilerimizde vaaz kürsüsünün hemen üstünde “ed-dinü'n-nasihah” yazan bir hadis-i şerif vardır. “Din samimiyettir” der. Ne mükemmel bir uyarı! Diyor ki, buradan konuş ey vaiz ama bir şeyi hiç unutma! Samimi ol, gönülden konuş! Samimi olmazsan sözünün bir anlamı yok!” “Unutma ey vaiz, hiç kimse sınanmadığı günahın masumu değildir!” Cami kürsüleri bu konularda pek problemlidir değil, vaizlerimizi tenzih ederim, ama artık cami kürsülerinin yerini

medya vaizliği, piyasa hocalığı, internet videoları aldı.

Çok hızlı bir teknolojileşme, dijitalleşme ve görünen o ki sekülerleşme ile karşı karşıyayız. Bunların şekillendireceği bir gelecekte sizce dinin durumu ne olacak?

Dünya, adı henüz konulmamış bir evreye geçti. Önümüzdeki yüzyıllarda insanoğlu artık eski insanoğlu olmayacak. 21. yüzyılda, hatta son birkaç yılda biyogenetik alanında olup bitenler insanoğlunun bedenseL, dolayısıyla ruhsal yapısının değişeceğine işaret ediyor. Daha önceki evrelerde insanoğlu doğaya hükmetme duygusunu yaşamış, bu da doğaüstü algısını etkilemişti. Şimdi ise insanoğlu kendi bedenine hükmetme, belki de “tanrılaşma” peşinde. Bu

gelişmeler dini bazen doğrudan bazen dolaylı olarak ilgileniyor. Ama biz hâlâ mazinin problemleriyle, çatışmalarıyla oyalanıyoruz. Ray Kurzweil'in İnsanlık 2.0 adlı kitabını okudum. Ürktüm... Diyor ki: “İnsanoğlunun beyninde eksiklikler var, biz onu tamamlayacağız ve bir ‘makine insan’ yaratacağız. Bu yeni insan türünün klasik anlamdaki din algısıyla nasıl bir ilişkisi olabilir, ilişki yerinde kalır mı, diye düşünüyorum ve maalesef iyimser bir tablo hayal edemiyorum. Din bugüne kadar sahnenin ya sahibiydi, ya da figüranıydı; yani sahnede hep vardı. Ama yarın o sahnedeki varlığı anlamsızlaşacak diye endişe ediyorum. 1852'de Pozitivizm İlmihali'ni yazan Auguste Comte'un “dinin devri geçti, devir artık pozitivizmin devri” söyleminin çok daha

ötesinde gelişmelerin olacağı günlerden bahsediyorum... Ve o gün yüzleşilmesi gereken sorular “aşı orucu bozar mı, müzik haram mı, altın yüzük takmak caiz mi?” sorularından çok daha farklı olacak. Bunları düşününce gün gelecek hâlimiz meleklerin cinsiyetini tartışanlara dönecek diye endişeleniyorum. Yüzyıllardır dondurduğumuz meselelerin, hep ertelediğimiz yüzleşmelerin bizi götüreceği yerin burası olmasından korkuyorum. Şu anda Ashabı Kehf gibi uyuduğumuzu hissediyorum. Gerek hayat ilimlerinden gerekse tabiat bilimlerinden ayırdığımız bir din tasavvuru var zihnimizde. Bunun adını belki ‘büyük kopuş’ koyabiliriz. Sekülerleşme ideolojisinin istediği de bu kopuş idi zaten... Biz de buna rıza gösterdik. Bu ideolojinin “sizin buralarda yeriniz yok, biz ayrı dünyanız” şeklindeki meydan okumasına dünden razı olduk.

İnsanlar ne dinden ne de dünyevileşmeden vazgeçemiyorlar. Bu neden böyle oluyor dersiniz? Bunca sekülerleşmeye rağmen dinin bir geleceği olur mu?

Terry Eagleton, dinin vazgeçilmezliğini şu sözlerle anlatıyordu: “Acı, ölüm, felaketler, sorumluluk, özgürlük gibi ahlaki ve varoluşsal meselelerde söyleyecek anlamlı bir sözünüz yoksa dine yönelteceğiniz eleştiriniz cahilce ve içi boş olacaktır.” Bu çıkış noktasını doğru kabul edersek, din varlığını hep hissettirecek. Kendisi de bir ateist olan Alan de Botton 2012 yılında yazdığı Ateistler için Din isimli kitabında şöyle diyor: “Evet ben bir ateistim, ama dinin toplumsal işlevini reddedemeyiz, dinsiz bir toplum hayal edemeyiz... Dinler, yalnızca inananlara bırakılmayacak kadar önemlidir...” Dinin ‘sosyolojik bir vazgeçilmez’ olduğunu anlatmaya çalışıyordu ateist Botton bu kitabında. William James de, “İnançlar doğru oldukları için işe yaramazlar,

işe yaradıkları için doğrudurlar” demişti, dinin insan hayatındaki işlevini vurgularken. Sosyolog Peter Berger de şöyle diyordu: “İnsanoğlu kutsalsız yapamaz!” Bütün bu sosyolojik ve psikolojik tespitleri belki “maneviyatçı dindarlık” şeklinde kavramlaştırabiliriz. Bununla, bireyin varoluşu anlamlandırmasına yarayan, psikolojik destek sağlayan, sosyal dayanışmanın muharriki olan bir din olgusunu kastediyorum. Bu alanlar din hanesinin hâlâ en büyük kazanç alanları.

Günümüzde sanırım agnostisizm, deizm, yeni dinî hareketler gibi oluşumların daha sık gündeme gelmesinde insanların kurumsal dinden soğumaları da etkili oluyor. Siz ne dersiniz?

Dünya giderek toplulukçu kültürden bireyci kültüre evriliyor. Bu da artık insanın monolitik bir düşünce ve davranış kalıbına sokulamaması anlamına geliyor. Toplulukçu kültürlerde kolektif değerler oluşur, bireyler o değerlere uyar. ‘Biz’ vardı, ‘ben’ yoktu. Zamanla insan ve kültür değişince din algısı da bundan nasibini aldı. Eskiden bilgiyi bireyin bağlı bulunduğu din, mezhep, cemaat üretir, birey de sorgusuz sualsiz itaat ederdi. Mezhep imamları oluşur, mezheplerin mensupları her konuda o imamların içtihatlarına uyardı ve bu içtihatlar itikat mesabesindeydi. Ama artık durum farklı... Dahası, artık mezhep imamlarının yahut eski ulemanın söyledikleriyle idare edilemeyecek yepyeni bir dünya var önümüzde ve bu dünyanın ürettiği sorunsallar üzerine düşünmek farklı bir rasyoneli gerektiriyor. Bu nedenle artık insanlar kurumsal dinden uzaklaşıyor. Bizim gibi ülkeler bu durumu yeni yeni tecrübe ediyor. İngiliz sosyolog Grace Davie inancın devam ettiğini, ama kiliseye aidiyetin örselendiğini, artık insanların kurumsal dinin her dediğine inanmadığını ortaya koymuştu. Bu tespiti bir derece

daha ileri götürerek dinin Lego stiline dönüştüğünü söyleyebiliriz. Artık insanlar tek bir mezhebin üretimlerini tüketmek yerine kendi gönüllerine göre farklı üretimleri de deniyorlar.

Peki, giderek kurumsal din ile aralarına mesafe koydukları ileri sürülen yeni nesillerin tepkisel tavırlarını neye bağlamak gerekir dersiniz?

Dinin iki temel kutsalı var. Birincisi, din mensuplarının vahiy olarak kabul ettikleri kutsal metin. İkincisi, vahyin aracı olarak kullandığı peygamberlere ait sözler, uygulamalar. Bunlar üzerine gerçekleştirilen sonraki üretimler özde kutsal değildir, ama modern döneme kadar bu üretimler de kutsal addedildi; içtihatlar itikatlaştırıldı. Yani mezhep kurucularının yahut klasik ulemanın üretimleri sorgulanmaz görüldü. Tabiri caizse ‘kara kaplı kitaplar’ oluştu ve bunlar ilk iki kaynağın devamı kabul edildi. Ama artık büyü bozuldu. ‘Birey insan’ bunları üretim olarak algılamaya başladı. Şimdilerde içeride dönen büyük kavgağın ardında, bazı piyasa hocalarının köpürmesinin geri planında bu değişimin kabullenilmemesi var. “Sen nasıl olur da falan asırda yaşayan filan ulemanın görüşlerini saymazsın, sen kimsin!” tepkisi aslında büyüün bozulduğunu gösteren bir isyan. Dahası, yeni nesil dindarlık artık geçmiş ulemanın ya da halk kültürünün dine ekstra yüklemeler yaptığı düşünüyor; bu yükü bir fazlalık olarak algılıyor ve kendisini bu yükü çekmek zorunda hissetmiyor. İnsanoğlu için yeryüzündeki en tehlikeli şey birilerinin ötelere âlemini kutsallık adına okuması ve ötekiler hakkında hüküm verme yetkisine sahip olduğunu düşünmesi, cennetin ve cehennem anahtarlarının kendi elinde olduğuna inanmasıdır. Yeni nesil dindarlık bu tehlikenin farkında... Yeni nesil artık anahtarların el değiştirmesi gerektiğini düşünüyor ve artık mehdiyi beklemek istemiyor... ■

DİN SANKİ BU ÇAĞA AİT BİR OLGU OLAMAZMIŞ GİBİ SÖYLEMLER ÜRETİYORLAR. BİLİM VE AKIL KELİMELE-RİNDEN HİÇ HAZZETMİYORLAR. İŞTE TAM DA BU NOKTADA FARKINDA OLMADAN SEKÜLERLEŞMEYE HİZMET EDİYORLAR.